

УДК 347.65/.68

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА НАСЛЕДОВАНИЯ

З.А. Сыргакова, А.Р. Алтымышова

Рассмотрены вопросы возникновения и развития института наследования как основания возникновения права собственности. Авторы приходят к выводу о том, что институт наследования прошел долгий путь становления и развития в правовой системе Кыргызской Республики. Отмечается, что на протяжении всего своего существования институт наследования претерпевал изменения, развивался в зависимости от экономических, политических и других условий жизни общества. Также отмечается, что в советский период институт наследования даже подвергался попытке упразднения. Исторически наследование по закону предшествовало наследованию по завещанию. Развитие института наследования по закону обусловлено укреплением семьи. Особое внимание авторы уделили советскому периоду правового регулирования наследования.

Ключевые слова: наследование; наследство; наследование по закону; наследник; завещание.

МУРАСТОО ИНСТИТУТТУН КЕЛИП ЧЫГЫШЫ ЖАНА ӨНҮГҮШҮ

З.А. Сыргакова, А.Р. Алтымышова

Бул макалада менчик укугунун келип чыгуу негизи катары мурастоо институтун жаралуу жана өнүгүү маселеси каралат. Авторлор мурастоо институту Кыргыз Республикасынын укуктук системасында калыптануунун жана өнүгүүнүн узак жолун басып өттү деген жыйынтыкка келишти. Мурастоо институту коомдун социалдык-экономикалык, саясий жана башка шарттарына жараша өнүгүп жана өзгөрүп турган. Совет мезгилинде мурастоо институтун жоюу аракеттери жүргөн. Тарыхтан алып караганда мыйзам боюнча мурастоо мурас кагазы боюнча мурастоодон кийин келип чыккан. Мыйзам боюнча мурастоо институтунун өнүгүүсү үй-бүлөнү бекемдөө менен шартталган. Авторлор советтик ги мурастоону укуктук жөнгө салууга көбүрөөк көңүл бурушкан.

Түйүндүү сөздөр: мурастоо; мурас; мыйзам боюнча мурастоо; мураскер; мурас кагазы.

THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF INHERITANCE

Z.A. Syrgakova, A.R. Altymyshova

This article is devoted to the consideration of the emergence and development of the institution of inheritance as the basis for the emergence of property rights. The authors conclude that the institution of inheritance has come a long way in the establishment and development of the legal system of the Kyrgyz Republic. The authors note that throughout its existence, the institution of inheritance underwent changes, developed depending on the economic, political and other conditions of society. The authors note that in the Soviet period, the institution of inheritance was even subjected to an attempt to abolish. Historically, inheritance by law preceded inheritance by will. The development of the institution of inheritance by law is due to the strengthening of the family. In the article, the authors pay special attention to the Soviet period of legal regulation of inheritance.

Keywords: inheritance; inheritance; inheritance by law; heir; testament.

Белгилүү укуктук институттардын арасында маанилүүлөрүнүн бири болуп мурастоо саналат, ал тууралуу эскерүүлөрдү эң алгачкы жазуу жүзүндөгү булактардан табууга болот: Шумердин чопо такталарында, египеттик папирустарда ж.б. Мурастоо менен байланышкан мамилелер, – бул

коомдук мамилелердин тармактарынын бири, ал сөзсүз түрдө ар бир адамдын жашоосунда жок дегенде бир жолу болуп өтөт.

Укуктук мурас коомдун жашоосунун экономикалык, саясий жана башка шарттарына жараша өнүгүп келген. Алгачкы жамааттык түзүлүштүн

мезгилинде, өзгөчө анын өнүгүүсүнүн эрте этаптарында, адамдардын керектөөлөрү жана аларды канааттандыруунун каражаттары абдан азыраак болгон, азыркы түшүнүк боюнча мурастоо жок болгон, анткени мурастай турган эч нерсе да жок болгон. Албетте, ошол кезде уруу жана элдин колдонуусунда жана ээлигинде турган аңчылык куралы жана балык уулоо шаймандары атасынан уулуна өткөн, андан кийин үй-бүлөдө үй-бүлөдөгү тиричиликти жүргүзө турган каражаттар, жапайы жаныбарлардын аң терилери, күйүүчү майдын жана азык түлүктүн запастары, кооздук жасалгалары, өлгөндөр менен бирге көмүлө тургандан башка урууга таандык болгон белгилер калган. Бирок, бул учурда келип чыккан мамилелер али боло элек укуктук ченемдери тарабынан жөнгө салынбай, көп жылдык каада салттар жана ырым-жырымдар менен жөнгө салынган. Аларды кармоо мамлекеттик мажбурлоо чаралары менен эмес, коомдук пикир менен, биринчи кезекте коомдун абдан таасирдүү мүчөлөрүнүн кадыр баркы менен чагылдырылган жана камсыздалган. Артка чегингендерге куугунтуктоо коркунучу болгон, бул көп учурда ачкадан өлүүгө алып келген. Анын үстүнө ал кудайлардын каарына калган, бул байыркы мезгилде эң коркунучтуу жаза катары кабыл алынган [1].

Мурастоо институтунун калыптанышында маанилүү ролду жамааттыктан менчиктин жеке формасына өтүү болгон, ал биздин кылымга чейин XII–V кылымдарда болуп өткөн. Мурастоо институтунун калыптанышы бул мезгилде кыймылсыз мүлккө болгон, анын ичинде биринчи кезекте жерге болгон жеке менчик укугун акырындап калыптандыруу менен байланышкан.

Биздин кылымга чейин V–IV кылымдарда мурастык мүлктүн өтүшү мурастык укуктун өтүшү тартибинде боло баштайт тагыраак айтканда: мураскерге мурас жалпысынан мурас берүүчүнүн мүлкү катары да анын карыздык милдеттери да өтөт.

Мыйзам боюнча тарыхый мурастоо мурас кагазы боюнча мурастоону алып келген. Мурастоо институтунун өнүгүшү мыйзам боюнча үй-бүлөнүн бекемдеши менен шартталган. Анын көп гаммалуу моделинин калыптанышы менен, жеке менчикти берүү ишке ашыруунун алкагындагы адамдардын чөйрөсү тарыйт. «Үй-бүлө жашоонун, мүлктүн жана диний культтун жалпылыгы менен байланышкан адамдардын тыгыз биримдигин түшүндүрөт». Мүлктүн таандыктыгынын өзү кандайдыр бир деңгээлде үй-бүлөлүк менчиктин мүнөзүнө ээ. Мындай шарттар болгон учурда, эгер үй ээси каза болгон учурда, үй-бүлөлүк участкан жана аны менен байланышкан нерсенин баарынын чарбасыздыгы туурасында айтуунун да кажети

жок: ал үй ээси тирүү учурда эле үй-бүлөнүн бардык мүчөлөрүнө таандык болгон. Дин жана, негизинен, ата-бабалардын маданияты жаңы мотивди алып келет: шейит кеткен адамдын көрдөгү тынчтыгы тирүү жандардын дайыма камкордугуна, сасганы кылдат аткарууга муктаж болуп турат; анын үстүнө маркумга анын бала-чакасынан, урпактарынан да баарынан жакын, анын мүлкүнө баарынан көп укугу болот жана бул камкордукту кимиси тартаг? [2, с. 172–173].

Үй-бүлөлүк жана урук-туугандык түзүлүштүн кыртышында жаралып, биринчи убакта мурастоо кимдир бирөөнүн эркине баш ийбеген мыйзам боюнча мурастоо катары гана иштеп турган. Анын мураскерлери болуп, маркум адамга патриархалдык тууганчылык тартибинде баарынан жакын болгон адамдар гана боло алат: эгер маркум бала калтырып кетсе, алар анын мүлкүн ээлеп калышат; эгер балдары жок болсо, мурас маркум баарынан мурда бир үй-бүлөнү түзгөн адамдарга берилет, бул урук тууганы жок калганча уланат.

Кыргыздарда мурастоо институтунун өнүгүшү кадимки адаттын таасири менен мүнөздөлөт, ал көптөгөн көчмөн жашоо образын жүргүзгөн көптөгөн кылымдардын аралыгында, кыргыз коомунун экономикалык жана маданий өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрүнө шайкеш келет. Кыргыз үй-бүлөлөрүнүн мүнөздүү белгиси болуп алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн көптүгү болуп саналат, кээде ал жыйырма-отуз кишиге чейин жетет. Мүлктүн көпчүлүк бөлүгү негизи улуу уулуна өткөн, андан кийин калган уулдарынын үлүшү аныкталган (улулатау тартибинде) [3, с. 58].

Адат боюнча мурастоо мыйзам боюнча да, мурас кагазы боюнча да ишке ашырылат. Мыйзам боюнча мураскерлери болуп аялы, уулдары, жакын туугандары саналган. Эгер эркек жынысындагы мураскерлери жок болсо, анда мурасты кыздары да алып калышы мүмкүн болгон. Бирок, аялдар мурастык мамилелерге кирүүгө укугу жок болгондуктан, факты жүзүндө мураскерлердин укугун алардын күйөөлөрү алган. Эгер өлгөн адамдын жалгыз күйөөгө тие элек кызы болсо, ага камкорчу дайындашкан, ал анын мүлкүн акылга салып башкарышы керек болгон [4, с. 112].

Совет мезгилинде мурастоо институту да жөнөкөйлөтүү аракетине дуушар болгон. Мисалга, 1918-жылы 27-апрелде ВЦИКтин “Мурастоону алып салуу туурасында” Декрети кабыл алынган, ал боюнча эгер мурасты мурас ээлери ала элек учурда, же болбосо алып туруп, ээлик кылууга кирише элек учурда ал чыкканга чейин ачылган бардык мурастарга карата кайтарым күчкө ээ болгон.

Наркы 10 миң рублдан көп эмес турган, эмгек менчигинин курамына кирген мурастык мүлк

өлгөн адамдын жакын туугандарынын түздөн түз башкаруусуна жана карамагына келип түшкөн. Эмгек жана эмгек эмес менчиктин калган бөлүгү мамлекеттин кирешесине келип түшкөн. 1918-жылдагы декрет мурас кагазы боюнча мурастоого жол берген эмес. Белгилей кетүү керек, 1918-жылдагы декрет бардык коомго материалдык дагы, моралдык дагы ири зыян алып келген [5, с. 14].

1922-жылы мурастоо институту “РСФСР тарабынан таанылган, аын мыйзамдары тарабынан корголгон жана РСФСР соттору тарабынан корголгон мамлекеттик негизги мүлктөр жөнүндө” декрети менен кайра киргизилген, андан кийин 1922-жылы Граждандык кодексте андан кийин иштетилип чыккан. Анын ченемдерине ылайык, мураскерлер болуп мурас калтыруучунун эң жакын туугандары таанылган. Мурастоонун чоң мүмкүнчүлүктөрү, мурас калтыруучу багып жүргөндөргө берилген, алар “эгер мурас калтыруучунун жубайы жана балдары жок болгон учурда да анын эмгекке жарамдуу ата-энесин, бир туугандарын жана карындаштарын мурастоодон четтеткен” [6, с. 52]. Ата-энеси мураскер катары таанылган эмес, бул “алар балдарынан мурда өлгөн кадимки шарттарда, болуп көрбөгөндөй олуттуу эмес болуп саналган. Бирок, Улуу Ата мекендик согуш жаш жана көпчүлүгү балалуу боло элек муунду кырып салды, анын фонунда курман болгондордун ата-энелерин мурастоого жол бербеген кырдаал талашсыз түрдө, нормалдуу эмес болуп көрүнгөн” [7, с. 272].

1926-жылы СССР ББАК жана ЭКСтин токтому менен 10 миң рублга мурас мүлкүнүн наркын чектөө алынып салынган.

1928-жылы мураска милдеттүү үлүш институту пайда болду, ага байланыштуу, жашы жете элек мураскерлер, аларга мыйзам боюнча тийиши керек болгон үлүштүн 3/4 бөлүгүн алып калышты. Мурас калтыруучу өз мүлкүн мамлекетке жана анын органдарына, мамлекеттик, ошондой эле партиялык органдарга калтырууга укугу бар болгон. Мыйзам боюнча жана мурас кагазы боюнча бардык мурас мүлкүн анын наркына карабай мурастоо мүмкүн болуп калды. Өлгөн адамдар менен бирге жашаган мураскерлер, өлгөн адамдын мүлкүнөн өзүнө таандык болгон мурас мүлкүнөн тышкары, үй жагдайына жана каимки тиричиликке таандык болгон мүлктү алышкан.

Мыйзам боюнча мурастоону укуктук жөнгө салууда СССРдин Жогорку Советинин Президиумунун 1945-жылы 14-марттагы Жарыгы зор роль ойногон. “Мыйзам боюнча жана мурас кагазы боюнча мураскерлер жөнүндө” жарлыгы мыйзам боюнча мураскерлердин чөйрөсүн бир топ кеңейткен жана өлүп калган учурда өз мүлкүн башкаруу бөлүгүндө жарандарга дагы кененирээк укук

берди. Мындан тышкары, 1945-жылдагы Жарлыктын таасири “ал кабыл алганга чейин ачылган, бирок мураскерлер тарабынан кабыл алынбаган жана мамлекеттик менчигине өтпөгөн мурастарга” да таркаган.

Бул Жарлык биринчи жолу мураскерлерди чакыруунун кезегин аныктаган жана мураскерлердин үч кезегин караган. Биринчи кезекке булар таандык: балдары (анын ичинде багып алган), жубайы жана эмгекке жараксыз ата-энеси, ошондой эле каза болгонго чейин бир жылдан кем эмес мурас калтыруучунун багуусундагы башка адамдар (толук же жарым жартылай). Экинчи кезекте эмгекке жарамдуу ата-энелери турат. Үчүнчү кезекте каза болгон адамдын агалары жана эже-карындаштары турган.

1945-жылдагы жарлык мурас кагазынын эркиндигин да кеңейткен. Милдеттүү үлүштүн өлчөмү толук үлүшкө чейин көбөйтүлгөн, аны алуу укугу бардык эмгекке жарамсыз мураскерлерге жайылтылган. Бирок мурас калтыруучуга чоочун болгон жактардын пайдасына берилген мурас кагазы мыйзам боюнча мураскерлер жок учурда гана берилиши керек болгон [5, с. 15].

Негизги менчик формасы социалисттик болгон совет мезгилинде, баарынан мурда, мамлекеттик менчик болгондо, өндүрүштүн каражаттарына, мурас калтыруучу катары дайыма жеке жактар чыкканда, мурастоо институту бир гана өнүгүп кетпестен, тескерисинче, анын жоюлушуна багыт ала баштаган анткени мурас калтырууга дээрлик эч нерсеси болгон эмес: жеке менчиги керектөөчү гана мүнөзгө ээ болгон; керектөө предметтеринин басымдуу бөлүгү анын тирүү кезинде эле эскирип бүткөн. Бир гана өтө чектелген өлчөмдөгү турак үйлөр жана үй ичиндеги тиричилик уюмдары гана бар болгон, анткени советтик мезгилде коом коомдук мамилелерди укуктук жөнгө салууга өзгөчө муктаж болгон эмес. Советтик мурас укугун өнүктүрүүдөгү маанилүү этап болуп СССРдин Жогорку Совети тарабынан 1961-жылы 8-декабрдагы СССРдин жана союздук республикалардын жарандык мыйзамдарынын негиздерин кабыл алуу болду. Негиздердин VIII бөлүмү (117–121-беренелер) мыйзам боюнча мураскерлердин аныкталган чөйрөсүнүн бөлүгүндө бир катар өзгөртүүлөрдү киргизген жана мурас кагазынын эркиндигин дагы кеңейткен. Негизге жана алардын өнүгүүсүнө ылайык, союздук республикалар 1963–1964-жылдары Республиканын Жогорку Советинин Сессиясында “Мурастык укук” бөлүмүн киргизген Граждандык кодексти бекитишкен. Кыргыз ССРинде Граждандык кодекс 1964-жылы 30-июлда бекитилген, 1965-жылы 1-январда ишке киргизилген.

1985-жылы СССРде кайра куруунун башталышы менен, өзгөчө 1991-жылы СССРди кулашы менен

жарандык-укуктук мамилелердин катышуучуларынын чөйрөсүн кеңейтүүгө байланышкан бир катар проблемалар пайда болду, ал өндүрүштүн каражатына жеке менчиктин пайда болушу менен көрүндү.

1991-жылы СССРдин жана республикалардын Жарандык мыйзамдарынын негиздери жарык көрдү, анын 4-бөлүмү мурас укугуна арналган. Бул акт мурастоо туурасында эрежелерге олуттуу өзгөрүү киргизген жок. Негиздердин 154-беренеси менен мураскердин бир гана кезеги бекитилди – балдар (анын ичине багып алгандар, ошондой эле мурас калтыруучунун өлүмүнөн кийин төрөлгөн анын баласы), жубайы жана өлгөн адамдын ата-энелери (багып алгандар). Бирок республикалардын мыйзам чыгаруу актылары менен биринчи кезектеги, ошондой эле мыйзам боюнча мураскерлердин кийинки кезегине кирген мураскерлердин чөйрөсүнө кире турган башка адамдар, милдеттүү үлүштүн өлчөмү аныкталышы мүмкүн болгон.

Республикалардын мыйзам чыгаруу актылары менен башка, нотариалдык күбөлөндүрүлбөгөн мурас кагазы бекитилиши мүмкүн болгон (Негиздердин 155-беренеси).

Ошону менен, республикаларга айрым мааниге ээ мыйзам чыгаруу ченемдерин өз алдынча аныктоого укук берилген, ага байланыштуу СССР кулаган учурда жарандардын катышуусу менен олуттуу проблемалар келип чыккан, бул жарандар өз алдынча мамлекеттик көз карандысыздык алган мурдагы советтик республиканын жарандары болуп калган. 1994-Жылы Укуктук жардам жана укуктук мамилелер туурасында КМШнын Конвенциясы кабыл алынган, анда жарандар ар бир макулдашкан мамлекеттердин аймагында макулдашкан тараптын жарандары сыяктуу эле, мыйзам боюнча же мурас кагазы боюнча бирдей шарттарда жана бирдей көлөмдө мурас алууга укугу бар экени аныкталган.

1997-жылы 5-декабрда Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Мыйзам чыгаруу чогулушу менен Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 2-бөлүгү кабыл алынды, ал Кыргыз Республикасынын 1998-жылы 5-январдагы №2 Мыйзамына ылайык, 1998-жылы 1-марттан баштап ишке киргизилди. Аталган мыйзамдын ишке киргизилиши менен бирге, Кыргыз ССРинин Граждандык кодексинин VII «Мурастык укук» бөлүмү жана VIII «Чет элдик жарандардын жана жарандыгы жок адамдардын укук жөндөмдүүлүгү. Чет мамлекеттердин, эл аралык келишимдердин жана макулдашуулардын жарандык мыйзамдарын колдонуу» бөлүмү күчүн жоготту деп таанылды, ал Кыргыз ССРинин 1964-жылы 30-июлдагы “Кыргыз ССРинин Граждандык кодексин бекитүү жөнүндө” Мыйзамы менен бекитилген.

Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 2-бөлүгүнүн VI бөлүмү мурас укугуна арналган, ал төрт главадан (баптан) турат: гл. 60 «Мурастоо туурасында жалпы жоболор», гл. 61 «Мурас кагазы боюнча мурастоо», гл. 62 «Мыйзам боюнча мурастоо», гл. 63 «Мурасты алуу». Ал мурастык укук мамилелерин толугу менен жөнгө салып турган.

Ошентип, өзүнүн иштеп турган бардык мезгилинде мурастоо институту өзгөрүүлөргө дуушар болду, ал убакыттын таасирин, мамлекеттик жетекчиликтин көздөгөн максатын жана милдеттерин чагылдырып турган. Буга жараша, мурастоо маселесин жөнгө салган жоболор да өзгөрүп турган. Бул өзгөрүүлөр негизинен мурастоонун тартибин жана кезектүүлүгүнө, мурастагы милдеттүү үлүш туурасындагы эрежеге, мурастоонун өз мүмкүнчүлүгүнө жол берилгендикке же баш тартууга, ошондой эле мурастоо буйругун жасай турган чектерге тийиштүү болгон. Бүт тарых мезгилиндеги саясий, экономикалык жана социалдык өзгөрүүлөр жалпы эле укукка жана негизинен, мурастык укукка түздөн түз таасирин тийгизиш турган. Мурастоо институту Кыргыз Республикасынын укуктук системасында өзүнүн жаралуу жана өнүгүүсүндө узак жолду басып өттү.

Адабият

1. *Гущин В.В.* Возникновение и развитие наследственного права / В.В. Гущин // Вестн. МГИУ. Сер. Гуманитарные науки. 2003. № 1. С. 85–94.
2. *Покровский И.А.* История римского права / И.А. Покровский. СПб.: Изд.-торг. дом «Летний сад», 1998.
3. *Волощук З.Ф.* Историко-правовой экскурс наследственного права по закону (обычаю) в Древнем Риме, по мусульманскому праву, обычному праву кыргызов, по дореволюционному российскому законодательству / З.Ф. Волощук, И.А. Власова // Сб. науч. трудов юрид. ф-та КРСУ. Вып. 11. Бишкек, 2001.
4. *Борубашов Б.И.* История государства и права Кыргызской Республики: курс лекций / Б.И. Борубашов, З.И. Галиева. Бишкек: Изд-во КРСУ, 2003.
5. *Женетль С.З.* Наследственное право: учеб. пособие. / С.З. Женетль, О.В. Володина. 3-е изд. М.: РИОР: ИНФРА-М, 2013.
6. *Гущин В.В.* Наследственное право и процесс: учеб. для высш. учеб. заведений / В.В. Гущин, Ю.А. Дмитриев. М.: Эксмо, 2004.
7. *Рубанов А.А.* Правовое положение граждан в отношениях по наследованию / А.А. Рубанов // Гражданско-правовое положение личности в СССР. М.: Юрид. лит., 1975.